

SONČEK
ZGORNJE GORENJSKE
Društvo za cerebralno paralizo

Datum: 18. september 2018

**POROČILO O OGLEDU VAČ, LITIJSKEGA RUDNIKA, VALVASORJEVEGA
LOVSKEGA DVORCA IN OGLARSKE DEŽELE**

Litija je mesto v osrednji Sloveniji. Je sedež litijske občine, v kateri živi okoli 20.000 ljudi. Nahaja se približno na polovici poti med Ljubljano in Zidanim Mostom. Leži 2 kilometra od sosednje občine Šmartno pri Litiji. Skozi mesto teče reka Sava, ki Litijo deli na levi in desni breg. Na levem bregu ležijo naselja Stavbe, Gradec, Praprošče, Dobrava, na desnem bregu pa so Valvazorjev trg, Center, Rozmanov trg, Ježa, Zagorica, Podkraj, Podšentjur ... Litija leži v kotlini, ki jo obdajajo vzpetine Veliki Vrh, Svibno, Sitarjevec, Širmanski hrib in druge. Na levem bregu mesta stoji Predilnica. Litija iz leta 1886, eden prvih večjih industrijskih obratov, ki so nastali v Litiji po izgradnji Južne železnice. V Litiji se je leta 1918 rodil animator lutk, igravec in režiser v lutkovnem gledališču Nace Simončič. Sedanji župan litijske občine je Franci Rokavec. Litija je v pisnih dokumentih omenjena leta 1256 kot apud Litigiam in apud Lvtiam, ter v naslednjih letih kot: Lutya (1363), Littai (1431), Luttey (1444), prope Lutiam (1480). Srednjeveški prevodi nakazujejo, da je bilo izvirno ime Ljutija, izpeljano iz Lutovid'a (луть) (dobesečno ' Lutovid'ova vas '), kot trg pa leta 1386. Predlogi, da je - ija pripona, ali pa da je ime izpeljano iz nemščine, Lutte ' (rudarska) zračilna cev ', so manj verjetni. Mesto je bilo uradno znano kot Littai v nemščini do leta 1918. Litija je s svojo okolico po zgodovinskih virih staro naselje; obljudena naj bi bila že v prazgodovinski dobi, o čemer pričajo najdbe v neposredni okolici mesta, na Vačah in drugod. Ob Savi je obstajala naravna prastara pot, ki ji je mogoče slediti že od bronaste dobe. Tej poti se je od severa pridružila t. i. Jantarjeva pot med Baltikom in Sredozemljem, ki je potekala na tem območju od Vač proti današnjemu Hotiču. Po Valvazorju naj bi ime izhajalo iz latinskega imena litus, kar pomeni obrežje. Na razvoj mesta na stičišču kopnih in vodnih poti je močno vplivalo brodarstvo na Savi, ki je bilo močno razvito že v rimskih časih, ko je bilo v Litiji rečno пристanišče. To potrjujejo številni votivni kamni, posvečeni bogu Savusu, pa tudi več cerkva ob Savi so posvetili sv. Miklavžu, zaščitniku brodarjev, čolnarjev in ribičev. Leta 1849, ko je bila skozi Litijo speljana Južna železnica med Dunajem in Trstom, je brodarstvo zamrlo. Še danes ima železniški promet v Litiji velik pomen, zlasti v smeri proti Ljubljani, kamor se vozi veliko domačinov na delo in v šolo. Za potrebe modernejšega prometa je bil leta 1855 čez Savo zgrajen lesen most, ki ga je kasneje nadomestil moderen betonski most. Industrijski vzpon Litije so omogočili prvi obrati bombažne predilnice, topilnica ter žagarsko podjetje in mizarstvo konec 19. stoletja; še danes v kraju prevladujeta tekstilna in lesna industrija. Velik pomen so imela tudi rudna bogastva na Sitarjevcu in okolici (svinčeva, cinkova, železova, srebrna in barijeva ruda). Od 2. polovice 19. stoletja se je v kraju močno razmahnila društvena dejavnost, ki obstaja še danes: gasilsko, čebelarstvo, planinsko društvo, ribiška družina, kulturno - umetniška in več športnih društev. Dolgoletno tradicijo imajo Pevsko društvo Lipa (ustanovljeno 1885), Litijska godba (1899) ter čitalnica (1885), iz katere se je razvila Knjižnica Litija. V času med 2. svetovno vojno je bila Litija strateško pomembna zaradi železnice po kateri je potekala okupatorjeva povezava med evropskimi bojišči. Na območju občine je več pomnikov v spomin na dogajanja v času druge svetovne vojne, med drugimi tudi Plečnikov spomenik NOV, ki je razglašen za kulturni spomenik lokalnega pomena.

V soboto 15. septembra 2018 smo se ob 7. uri člani društva SONČEK Zgornje Gorenjske odpravili na enodnevno ekskurzijo v Vače in Litijo. Naš prvi postanek smo naredili v Mestni kavarni Mesing Bar

Mengeš, kjer so nas pristrčno sprejeli in nas postregli s kavo in čaji. Po okreplili smo pot nadaljevali do Vač, kjer nas je na trgu Vače pričakala klepetulja Janja, ki nam je ob pozdravu predstavila tudi nekaj zanimivosti trga Vače. Razložila nam je, da so Vače manjše naselje, ki spadajo v Občino Litija. Ležijo na prisojnem nagnjenem območju pod pobočji Zasavske gore in Slivne. Vače so bile v pisnih virih prvič omenjene leta 1296, v 15. stoletju pa so dobile trške pravice. Znale so bile kot središče fužinarstva in rudarstva. Na sejmih so vaščani prodajali lanene vrvi za brodarje in kovinske izdelke. Grad v katerem so prebivali vazali oglejskih škofov je bil porušen leta 1515 v kmečkem uporu. Vače so znane kot eno najpomembnejših in najbogatejših najdišč prazgodovinske železnodobne kulture na Slovenskem. Ogleдали smo si gledališko animacijo, ki nam je okvirno predstavila trg do današnjih dni. Nato smo odšli do cerkve svetega Andreja. Sedanja cerkev sv. Andreja na Vačah je po ugotovitvah pokojnega župnika Valentina Benedika že šesta. Kot piše v knjigi " Vače " (1972), so sredi 12. stoletja prihajali na Vače menihi iz Stične in božjo službo opravljali v majhni kapeli na Grmu, hribu nad Vačami. Benedik domneva, da je bila tudi prva cerkev na Vačah lesena kot mnoge druge po njihovih krajih. Druga zgrajena sredi 13. stoletja naj bi bila že zidana. V drugi polovici 15. stoletja so na Vačah zgradili tretjo cerkev v gotskem slogu (drugo so verjetno uničili Turki). Tudi četrta cerkev po Valvasorju je imela štiri oltarje in je bila zidana v gotskem slogu. Imela je prostora za 1.000 vernikov in tri zvonove. Peta cerkev je bila zgrajena v baročnem slogu okoli leta 1700. Po velikem požaru (8. oktobra 1834), ki je uničil večji del Vač so zgradili sedanjo cerkev, ki so jo blagoslovili leta 1844, posvetil jo je škof Anton Wolf, četrto pobinkoštno nedeljo leta 1845. Cerkev sv. Andreja je dobila nov veliki oltar leta 1849 in leta 1852 še nove stranske oltarje. Leta 1864 so postavili božji grob (darilo češke firme), posebnost današnje cerkve. Največja dragocenost iz stare cerkve je križev pot V. Metzingerja iz leta 1734, ki ga je zadnjič obnovil 1875 slikar Šubic. Sedanje orgle z 18 registri je kot predzadnje delo leta 1967 izdelal Fr. Jenko. Dva zvonova sta iz leta 1923 eden iz leta 1930, najmanjši pa je ostal iz leta 1837 (tri je pobrala prva svetovna vojna). Stolpna ura je iz leta 1838, delo Janeza Morocuttija iz Ribnice. Posebnost cerkve je tudi zakristijski zvonec z letnico 1645. Misijonski križ je iz leta 1870, moštranca je iz leta 1716, gotski kelih z letnico 1532 pa je izginil pred prvo svetovno vojno. Prižnico je napravil leta 1895 Janez Šubic. Slike v cerkvi so delo Langusa, Metzingerja in Berganta.

Cerkve je bila med drugo svetovno vojno poškodovana. Prvo župnišče je opisal Valvašor. Leta 1881 so na isto mesto postavili novo zgradbo, ki je bila med drugo svetovno vojno uničena. Šele leta 1959 so na starih temeljih sezidali novo župnišče. Prvotno pokopališče je bilo okoli cerkve. Ker je zmanjkovalo prostora so na Midelkovi njivi začeli delati novega, ga leta 1851 obzidali in 26. oktobra 1862 blagoslovili. Tam je pokopališče tudi danes. Vaška župnija ima zelo stare matice, saj se krstna knjiga začne z letom 1621, poročna z letom 1640 in mrliška z letom 1689. Škof Ravnika je bil krščen 20. septembra 1776. Kaplanija na Vačah je bila ustanovljena leta 1437, dekanija pa šele leta 1784 in je obstajala 40 let. Nato so Vače do leta 1970 spadale pod dekanijo Moravče in od tedaj pod dekanijo Litija. Vaška župnija sodi danes med srednje velike. V prizidku cerkve smo si ogledali božji grob ki je mozaik sestavljen iz kristalov brušenega stekla, ki so všiti v odprtine kartonskih kulis. Ko so za kulisami prižgali luči je zažarel križ s prtom, dva vojaka v oklepih, različni okraski in kip ležečega Jezusa Kristusa v čudovitih barvah in žarkih, da smo obstali kot vkopani. Začarani smo bili v mavričnih barvah, ko zasveti svetloba, ki proseva skozi barvne in prosojne kristale. Firmo za izdelavo

steklenomozaičnih božjih grobov je leta 1846 v Novi Štifti pri Olomucu (Moravska - Češka) ustanovil Eduard Zbitek. Leta 1885 ga je nadomestil sin Emil. Manufaktura je delovala do prve svetovne vojne in izdelala preko 1000 grobov za potrebe dežel Avstro - Ogrske. Izdelek je dobil najvišja priznanja celo iz Vatikana. Vojni, razsvetljava - oljenke, krhkost in občutljivost papirnatih kulis so pripomogli k temu, da jih je veliko večino uničil požar. Nekaj deset jih je še ostalo. Ponekod so pogorišče s kristali našli na podstrešju in spet obnovili žarečo lepoto. Kraji, ki se ponašajo s steklenimi mozaiki božjih grobov so npr.: Češka (Kaplice, Olmütz, Mähren, Rožnov pod Radhoštěm, Velké Opatovice, Doudleby), Nemčija (Zusammzell, Iffeldorf, Darshofen, Rommelsried), Avstrija (Mondsee, Drosendorf, Stronsdorf, Kettlasbrunn, Stanzach, Pettnau, Brixen), Hrvaška (Klanjec), Slovenija (Vače, Ponikve nad Kanalom, Črnuče). En grob je v Vatikanu in en celo v Tuniziji. Obstojta pa celo strokovnjak iz Doudlebya, ki zbira podatke o grobovih - Jan Šimánek). Potomci družine Zbitek so ponosni na svoje prednike in hodijo po Evropi in si ogledujejo svoje nekdanje izdelke. Razložili so nam, da je Božji grob čudovita umetnina, izdelana kot kulisa iz debelega kartona in lesa, v katerem so luknjice, v njih pa so stekleni, barvni, brušeni kristali, ki so osvetljeni iz ozadja in sestavljajo mozaik. Ta predstavlja križ na katerem je obešen prt. Ostali deli mozaika sestavljajo vaze, rože, drugi vzorci in napisi. Pod križem leži kip Jezusa z ranami. Božji grob je darovalo neko češko podjetje leta 1864. Sklepajo, da so Vače dobile grob zaradi zelo znanega in priljubljenega škofa Matevža Ravnika, ki je bil tod doma. Sprva so kristale razsvetljevali z oljenkami, zdaj je osvetlitev električna. Neprecenljive umetnine so tudi Metzingerjev križev pot, orgle, zakristijski zvonec, misijonski križ, monštranca in slike, ki so delo Langusa, Metzingerja in Berganta. V cerkvi stoji tudi vitrina z zemljo, ki jo je papež Janez Pavel II. poljubil ob obisku Slovenije leta 1996. Zemljo so mu z Geossa prinesli ob njegovem prihodu na letališče Brnik. Nato smo naredili krajši počitek na sedežu njihovega gledališča - na prostem, kjer smo se okreplili s kavo in čajem. Predstavili so nam vsebine zbirke Muzeja Petra Svetika. Nato smo si ogledali Vaško situlo. Gre za najstarejši staroslovenski (venetski) simbol iz obdobja na prehodu iz 6. v 5. stoletje pred našim štetjem.

Najdena je bila v neposredni bližini današnjega Geometričnega središča Slovenije - GEOSS. Na tem območju Slovenije je izjemno pomembno arheološko najdišče t.i. Hallstatske kulture železne dobe. V okolici Vač je bilo izkopanih čez 2.000 grobov iz železne dobe, kar uvršča Vače med največja grobišča tega obdobja v srednji Evropi. Tudi pripadajoča naselbina je bila med največjimi takratnimi naselbinami, t.i. gradišči. Razprostirala se je na Zgornji in Spodnji Kroni ter Slemšku in je merila okrog 11 hektarjev. Situle so bronasta vedra (situla = lat. vedro), ki so jih uporabljali pri slavnostih v " prazgodovinski " venetski (slovenetski ali staroslovenski) družbi. Iz njih so z zajemalko stregli pijačo. Bile so lastnina premožnih in pomembnih posameznikov takratne družbe naših prednikov, saj so bile najdene le v bogatih grobovih. V glavnem so bile brez okrasa, redkeje pa so bile na zunanji strani okrašene z enim, do največ štirimi figuralnimi pasovi, izdelanimi v tehniki tolčenja (torevtika). Vaška Situla je najznamenitejši predmet med predmeti, izkopanimi v grobovih v okolici Vač. Leta 1882 jo je odkril domačin Janez Grilc iz Klenika na ledini Nad Lazom. Danes jo hrani Narodni muzej Slovenije. Je daleč najbogatejša izmed štirih Situl najdenih na Vačah. Druga Situla je okrašena le z enim figuralnim pasom, v katerem ima upodobljeno moško osebo in vrsto jelenov. Preostali dve situli sta brez okrasa. Situla z Vač je okrašena s tremi figuralnimi pasovi. V zgornjem figuralnem pasu je prikazan v levo usmerjen slavnostni sprevod, v katerem je upodobljenih več venetskih konjenikov in vprežnih enoosnih vozov. Srednji pas prikazuje slavje ali simpozij. V spodnjem figuralnem pasu je v desno usmerjen sprevod kozorogov in koz, ki jim sledi panter, kateremu z gobca visi človeška noga. Gre za vrhunsko umetnostno uprizoritev takratne venetske družbe v neposredni okolici Vač. Izrednega pomena so noše upodobljenih ljudi in usklajenost upodobljenih prizorov. Posebno zanimiv je venetski konjenik, kateri je danes upodobljen tudi v uradnih dokumentih Republike Slovenije. Situli z Vač je najbolj sorodna Situla z Magdalenske gore, ki je prav tako izdelek domačega venetskega umetnika. Konec 20. stoletja je postala Vaška Situla eden njihovih najvidnejših nacionalnih simbolov. Njena popularnost je zrasla zlasti v zadnjem obdobju. Steklene kopije Situle podarjajo slovenski državniki kot protokolarna darila. Figure s Situle iz Vač so upodobljene na osebni izkaznici, potnem listu in v zaščitnem znaku Narodnega muzeja Slovenije. Spoznali smo tudi nekatere živali: kače (udav in rdeči ameriški gož), ježa (tenrek), želvo, puščavskega skakača in krastačo. Žive živali so junakinje njihovega sicer potujočega živalskega vrta. Izredno so bile vesele, ko smo jih božali in ljubkovali. Pot smo nadaljevali do pokopališča v Vačah, kjer se nahaja zanimivi naravni spomenik - ostanki fosilne morske obale, kjer so se v apnencu ohranili zelo redki sledovi školjk. Ostanek fosilne obale je najlepši v Sloveniji, za naravni spomenik je bil razglašen leta 1997. Na tem mestu, kjer je viden stik med sivimi jurskimi apnenci in rumenkastimi klastiti, katere predstavlja drobnozrnata breča s peščenim vezivom, se v smeri vzhod - zahod razteza nekdanja morska obala. V miocenu (pred 13 m. l.) so strmo kamnito obalo, katero so gradili apnenci jurske starosti (nastali pred 110 m. l.), poseljevale številne kamnovrtne školjke iz rodu Lithophaga, med tem ko so se na ravnem dnu plitvega morja kopičili peščeni sedimenti z ostrorobnimi odlomki kamnin. Luknje, ki so ostale kot dokaz delovanja kamnovrtnih školjk so približno enako globoke v nobeni pa ni ohranjena školjčna lupina, kar pomeni, da so bile naknadno raztopljene. V večji množini so ohranjene tudi fosilne školjčne lupine ostrig. So različno dobro ohranjene in velike do 10 centimetrov. Redke so še v življenjskem položaju pritrjene na apnenčevo steno, večinoma pa so razlomljene in se nahajajo v drobnozrnati breči s peščenim vezivom. Na strmih skalah smo dobro videli stik med sivimi jurskimi apnenci, starimi okoli 180 milijonov let in rumenkastimi peščenimi miocenskimi apnenci, ki so stari 22 milijonov let. Ta stik predstavlja nekdanjo morsko obalo, kjer je terciarno miocensko morje preplavilo širši prostor današnje Slovenije. V jurski apnenec so ob obali kamnovrtne školjke rodu Lithophaga izvrtale okrogle luknje. Podobne primere najdemo še danes na več mestih ob obali jadranskega morja. Tanke lupine kamnovrtnih školjk je po njihovem odmrtnju iz lukenj izprala voda, prazne luknje pa je zapolnila terarosa in apnenčevo blato, ki je kasneje otrdelo v apnenec. Ob morski obali pa so uspevale tudi školjke iz skupine ostrig, ki jih danes vidimo bolj ali manj dobro ohranjene, v rumenkastem miocenskem apnencu. Ko so bile apnenčeve plasti v geološki sedanjosti zopet dvignjene na površino, so vode ob preperevanju izprale apnenčevo snov iz okroglih lukenj, ki so zanesljiv dokaz za 22 milijonov let staro morsko obalo. Kamnovrtne školjke (morski dateljni, Hr. Perstac) - Lithophaga so danes zaščitene. Prepovedano je razbijanje kamenja in uporaba školjk za prehrano. Videli smo, da je na veliko fosilno ostrigo pritrjena manjša lupina ostrige iz miocena, iz Panonskega morja. Na flišni peščenjak so pritrjene lupine dandanašnjih ostrig iz Jadranskega morja - Debeli rtič. Na zunanji strani ostrig iz miocena smo lahko opazili rake vitičnjake, ki so kot majhni vulkani in se komaj kaj razlikujejo od današnjih. Spužva vrtalka si tudi naredi dom v apnencu, tako da naredi drobne luknjice in napaden kamen izgleda kot siporeks. Kopalci si z njim brusimo podplate. Našli so tudi zobovje morskih psov iz rodu Hexanchus. Ker so morski psi pač živali, ki celo življenje menjavajo zobe, ki so iz zelo trdega materiala so se ohranili v obalnem drobirju; ta se je v milijonih letih strdil v brečo. Najdeni pa so tudi črni zobje morskega psa iz rodu Isurus. Velika pokrovača ali jakobova školjka služi kot posoda za tatarsko omako; znana naftna družba Shell jo je izbrala za simbol; romarji, ki hodijo k sv. Jakobu v Španijo, jo nosijo na vidnem mestu. Nato smo se odpravili do geometričnega središča Slovenije. Ob zabavni, srčni in ganljivi interaktivni animaciji smo se seznanili s simboliko GEOSS - a in njegovega bližnjega okolja, ki širi plemenite misli ljubezni in sprejemanja različnosti na vse strani neba. GEOSS je težišče naše države, saj se središče nepravilnemu liku kot je obris mej naše države ne da

določiti. Zaradi lažjega razumevanja so pojem poenostavili in ga poimenovali geometrično središče Slovenije, skrajšano GEOSS. GEOSS je zasnovan kot domoljubni vseslovenski projekt, simbol slovenstva, večstoletnega prizadevanja za obstoj in razvoj ter zakoreninjenost Slovencev na tem prostoru. Od ustanovitve v letu 1982 si je Društvo GEOSS s svojim prostovoljnim delom prizadevalo za bogatitev območja GEOSS, za vedno nove in nove prireditve. Projekt GEOSS je leta 1981 zasnoval in izdelal Peter Svetik na pobudo takratnega župana občine Litija, Jožeta Dernovška, ker naj bi bilo v okolici Vač domnevno središče Slovenije. Natančen izračun je opravil Marjan Jenko, pomnik GEOSS in okolico je oblikoval Marjan Božič. GEOSS je bil slavnostno predan javnosti leta 1982. Na pomniku so bili že takrat vklesani verzi današnje himne, označene pa so bile tudi strani neba. V neposredni bližini je bila zasajena lipa, pozneje je bilo nameščenih tudi več drogov za zastave, več plošč, postavljeni pa so bili tudi slovenski grbi. Obelisk z grbom, ploščo z napisi, lipo in zastavami simbolizira središče vseh Slovencev. Za razvoj GEOSS so najbolj zaslužni: Jože Dernovšek, Peter Svetik, Jože Kimovec in Anka Kolenc. Od leta 2008 naprej je Dan GEOSS tudi praznik Občine Litija. V neposredni bližini GEOSS smo si ogledali tudi spomenik rodoljubu osamosvojitvene vojne za Slovenijo, ki je bil postavljen leta 2003 na pobudo Zveze veteranov vojne za Slovenijo. Sestavljen je iz okrasnih kamnov, kakršni so na območjih, kjer živi slovenski narod. Med kamni so zlasti apnenci, breče in magmatske kamnine s Pohorja. Na sprednji strani spomenika je bronasta plošča (zasnoval jo je Zvonimir Kolenc), na kateri je upodobljen konjenik z vaške situle. Ta konjenik se loči od ostalih konjenikov po tem, da ni oborožen in je nosilec miru. Na bronastem reliefu so poleg konjenika tudi ptice, ki so že od nekdaj znak svobode in miru. Ob kozarčku soka in okrepcilu s krofi smo podoživeli Prešernovo Zdravljico, kot je nismo še nikoli in si ob njej tudi nazdravili, šego pa sklenili s čarovnijo, ob kateri se uresničuje čisto vse želje ... Sledila je vožnja do Mestnega muzeja Litija, kjer smo si pod strokovnim vodstvom ogledali stalno muzejsko zbirko, ki priča o pestri zgodovini tega rudarskega, železniškega in rečnega mesta. Zbirka o rečnem prometu na reki Savi je edina tovrstna zbirka v Sloveniji. Najprej smo si ogledali zbirko Rečni promet, ki je imel v preteklosti izjemen pomen zaradi velike zmogljivosti in nizkih stroškov pri transportu. Bil je daleč cenejši, zmogljivejši, hitrejši in v vseh pogledih bolj ekonomičen od kopenskega prometa. Prvi zgodovinski vir o plovbi po Savi je vsekakor bajka o Argonavtih. Tudi Rimljani so znali s pridom izkoriščati plovnost rek, o čemer pričajo ostanke rimskih plovil na Ljubljanskem barju. Razvoj trgovine je že v srednjem veku narekoval boljšo organizacijo in ureditev plovbe po slovenskih rekah. Z nastankom posebnih čolnarskih zadrug in cehov je brodarstvo postalo donosen posel. Tudi Litija je bila ob koncu srednjega veka čolnarsko središče. V 18. stoletju se razvije v središče s čolnarskim uradom in mitnico, dvema ladjedelnicama, tesarsko delavnico in vrvarno. V bistvu je celoten kraj vse do sredine 19. stoletja živel od čolnarjenja. V Litiji so bila odprta številna gostišča, okoliški kmetje so redili vlečno živino in izdelovali ladijske vrvi. Večina lastnikov savskih ladij je bila domačinov. Vleka ladje po toku navzgor je bila sila zamudno in težavno delo. V začetku so za vleko ladij uporabljali kaznjence, od srede 18. stoletja dalje so jih zamenjali z volovskimi vpregami. Smer so uravnavali z dolgimi drogovi, s katerimi so ladjo odrivali od brega. Tipi plovil so bili prilagojeni značaju reke, pred regulacijo Save v 18. stoletju so večinoma uporabljali manjše in okretnejše čolne s katerimi so krmarili čez številne savske brzice. Po regulaciji savske struge so se v prvi polovici 19. stoletja pojavile večje ladje, med njimi t.i. » tombasi «, ki so merili v dolžino približno 50 metrov. Prihod železnice skozi savsko dolino je v kratkem času povzročil zaton rečnega prometa na Savi. Zadnje ladje so proti Zalogu vlekli leta 1865. Po tem letu so v uporabi ostali le posamezni brodovi za prevoz potnikov in tovora preko reke. Druga zbirka je namenjena Rudarstvu. Litija spada med najstarejše rudarske kraje na Slovenskem, saj arheološke ostanke rudarjenja v Litiji najdemo izpred 4000 let. Neposredno nad mestom na vrhu Sitarjevca in na območju nove Osnovne šole Litija, so arheologi odkrili ostanke železnodobne naselbine, bližnje Vače pa so bile v prazgodovini eden največjih kovinarskih centrov v Sloveniji. Prvi pisni viri omenjajo rudnik Sitarjevec v 16. stoletju, ko so zabeležili močan priliv protestantskih rudarjev z Bavarske in Saške. Z nastopom protireformacije v 17. stoletju je tudi rudarska dejavnost do zadnje četrtine 19. stoletja ugasnila. Z večjimi ali manjšimi prekinitvami je rudnik Sitarjevec obratoval vse do leta 1965, ko so dela v njem za vedno opustili. Največji razcvet proizvodnje so v litijskem rudniku doživljali v 2. polovici 19. stoletja in tja do 1. svetovne vojne, ko je sodil med največje rudnike svinca v Evropi. V Sitarjevcu so pridobivali večinoma svinec, poleg tega pa še živo srebro, baker, cink in v zadnjem obdobju barit. V spomin na prvo pridobljeno srebro v litijski topilnici so leta 1886 v dunajski kovnici skovali spominske kovance, ki veljajo za ene najlepših tovrstnih izdelkov pri nas. Za potrebe rudnika so leta 1880 na levem bregu Save zagnali novo topilnico in jo z žičnico povezali z rudnikom. V njej so talili rudo iz številnih evropskih rudnikov in celo iz Tunisa, Maroka in Alžirije. Topilnica je prenehala delovati kmalu po letu 1924. Območje rudnika Sitarjevec še danes velja za izjemno bogato nahajališče mineralov ne le v slovenskem temveč tudi v evropskem merilu. V tretji zbirki smo videli Železnico. Noben dogodek v zgodovini Litije ni bil tako prelomen kot prihod južne železnice leta 1849. Kraj je pred tem živel od brodarstva, ki je s prihodom železnice naglo izgubilo svoj pomen in leta 1865 popolnoma zamrlo. Železnica je krajem skozi katere je tekla prinesla razvoj, vzpon industrije ter hitrejši pretok ljudi in tovora. Litijsko postajno poslopje je ostalo še do danes dokaj nespremenjeno. Posebna znamenitost postaje je bila vodna črpalka (Pumpenhaus), ki so jo leta 1999 ob prenovi postaje žal podrli. Za Litijo je s prihodom železnice nastopila zlata doba gospodarskega, političnega in kulturnega razvoja, ki je kraj v času med obema

vojnama poleg naštetega povzdignil tudi v upravno središče sreza Dravske banovine. V zgodovini železniške proge Ljubljana - Zidani Most je pomembno vlogo odigral most v Pogoniku. Prvotnega lesenega je leta 1898 zamenjala železna konstrukcija. Med 2. svetovno vojno je bil strateškega pomena za okupacijske sile, saj so po tej progi prepeljali večino težke oborožitve in vojaških sil. Pomena železniškega mostu v Pogoniku so se zavedali tudi v NOV, zato so septembra 1944 skupaj z zavezniki izvedli uspešno akcijo bombardiranja mostu, ki je za daljši čas prekinila železniški promet na tej trasi. Zbirka se osredotoča na železnico in njen pomen v mestu. Videli smo številne poučne fotografije in besedila, razstavljeni so mnogi predmeti iz vsakdanjega življenja ajzenponarjev - železničarske uniforme, svetilke, semaforji, znaki, modeli tračnic in naprav v naravni velikosti, ki nas popeljejo nazaj za skoraj stoletje, ko je bilo življenje še preprostejše, a tudi bolj naporno. Zadnja stalna muzejska zbirka pa je bila Stari leseni most. Ob njegovi otvoritvi leta 1855 je bil s svojimi 159 metri v dolžino in 5,4 metri v širino prav veličastna podoba, na katero so bili Litijani še posebej ponosni, poleg tega pa jim je neizmerno olajšal prehod med obema bregovoma Save. Do takrat so se morali namreč posluževati čolnov, ki so jih krmarili izkušeni brodarji, da so dosegli nasprotni breg. Leta 1973 ga je nato nadomestila nova betonska konstrukcija nekaj metrov nižje ob savskem toku. Njegov les so meščani porabili za gradnjo različnih objektov in v druge namene, ohranilo se je le nekaj ostankov "joh", oziroma lesenih podpornih elementov. Opazili smo, da se razstava dotika življenja meščanov z mostom in s pomočjo filmske projekcije smo spoznali vsakdanje podobe mostu in ljudi, ki so ga uporabljali. Ogledali smo si tudi stare fotografije Litijanov na mostu, ki zbirko obogatijo s svojim vedenjem o lokalni preteklosti s tem, da v knjigo dopišejo imena oseb in druge zanimivosti. Sledil je ogled Tematskih zbirk, kjer smo si ogledali 160 let južne železnice. Prihod železnice na območje današnje Slovenije je sredi 19. stoletja povzročil pravo prometno, gospodarsko in razvojno revolucijo. Tako kot v drugih evropskih državah v katerih so železnico zgradili še preden je prišla v naše kraje, se je tudi pri nas v nekaj letih potniški in tovorni promet začel seliti s cest in vodnih poti na železnico. Tematska razstava izčrpno opisuje ta proces in lahko smo videli zanimiv slikovni material. Naslednja razstava se imenuje Litija iz starih albumov, ki obuja spomin na nekdanje predele Litije, ki so danes popolnoma spremenjeni oziroma so izginili tekom razvoja in prenove mesta. Prezidij Ljudske skupščine LR Slovenije je 1. aprila 1952 na svojem 3. rednem zasedanju razglasil zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine. Litija je bila s tem razglasom povzdignjena v mesto in je dobila status mestne občine. Tretja je stavbna kulturna dediščina Litije. Mesto Litija ima zelo bogato kulturno zgodovino, ki jo zaznamujejo številne znane osebnosti in ne nazadnje tudi nepremična dediščina. Od Plečnikovega spomenika NOV do cerkve Sv. Nikolaja, vsaka zgradba ima svoj značaj in zanimivo preteklost, ki jo delno razkriva tematska razstava o stavbni kulturni dediščini. Za nas je bila izredno zanimiva Zbirka velikonočnih razglednic, kjer so nam bile izredno všeč stare velikonočne razglednice, ki so zelo lepo natiskane. Zadnja tematska zbirka se imenuje Zgodovina pustovanj v Litiji. Razstava o zgodovini pustovanja v Litiji ima namen obuditi stoletno tradicijo litijskih karnevalov, ki so v zlatih časih 60. in 70. let 20. stoletja v Litijo privabili do 20.000 obiskovalcev. Za organizacijo in izvedbo karnevalov je bila značilna izredna solidarnost, povezanost in predanost skupnemu cilju. Za namen priprave razstave je bilo zbranega ogromno slikovnega in drugega materiala, ki ga ni možno objaviti vsega naenkrat, bo pa dragocena podlaga za nadaljnje raziskave in morebitne publikacije. Po ogledu smo pot nadaljevali do rudnika Sitarjevec, kjer smo si v izvoznem rovu ogledali eksponate kamnin, rudniški voziček, nekaj rudarskega orodja, rekonstruirano progo, razstavo o živečem netopirju v rudniku Sitarjevec, pano z reprodukcijo paleookolja iz posavskih gub, eksponate barvanih tkanin z vodo iz rudnika in razstavo nakita iz hematita. Vodička Mojca nam je razložila, da se rudnik Sitarjevec po dobrih petdesetih letih prebuja iz pozabe. Ljubitelji podzemlja lahko obišejo enega najstarejših rudnikov na Slovenskem. Sprehodili smo se po izvoznem rovu. V stranskih rovih smo videli postavljene zanimive eksponate povezane z izkoriščanjem rudnika in geološke značilnosti področja. Rudnik skriva edinstvene limonitne kapniške strukture, kot so stalaktiti, stalagmiti, kapniške zavese in cevkasti stalaktiti. Strokovnjaki priznavajo, da sodi med najbogatejše opuščene rudnike v Evropi. Kapniki so med najhitreje rastočimi tudi v svetovnem merilu. V rudniku najdemo več kot 60 vrst različnih mineralov. Najbolj sloveči so kristali cinabarita in cerusita, ki izpričujejo naravno dediščino Sitarjevca državnega pomena. Izkoriščanje rude na območju Sitarjevca sega v čas keltske civilizacije, kasneje so v večjem obsegu rudarili tudi Rimljani. Prvo pisno dokazilo o rudarjenju v okolici Litije je nagrobni spomenik rudarskemu mojstru Cristofu Bruckherschmidu, z letnico 1537 s pokopališča v Šmartnem pri Litiji; danes je na ogled v cerkvi sv. Martina v Šmartnem pri Litiji. Podpis pod sliko rudarskega mojstra: ' Bog blagoslovi plemenito rudarstvo ' izkazuje izreden družbeni pomen rudarske dejavnosti v tedanjem času. Litijski rudnik Sitarjevec sodi med večja rudna nahajališča v Sloveniji, Litija pa je najverjetneje najstarejše slovensko rudarsko mesto. V Sitarjevcu so izkoriščali predvsem svinčevo in živosrebrovo rudo. Kopali so tudi rudo, ki je vsebovala cink, baker, železo in proti koncu rudarjenja predvsem barit. Katero rudo so v določenem času odkopavali je bilo odvisno predvsem od povpraševanja in cene na trgu. Zaradi skromnih rudnih zalog, zastarele tehnologije in silikoznih obolenj rudarjev je rudnik v letu 1965 prenehal obratovati. Za potrebe taljenja izkopane rude iz Sitarjevca so leta 1881 na levem bregu reke Save zgradili topilnico v kateri so topili predvsem svinčevo in živosrebrovo rudo. Rudo so iz Sitarjevca v topilnico transportirali preko reke Save s tovorno žičnico in z vozovi preko lesenega mostu. V topilnici so talili tudi uvoženo rudo, zaprli pa so jo pred rudnikom.

Eden od vzrokov je bil gotovo naravovarstveni, saj so lastniki izgubili ' čebelarsko pravdo '. Rudo iz Sitarjevca so kasneje topili v drugih slovenskih oziroma jugoslovanskih krajih. V litijski topilnici so leta 1886 uspeli pridobiti dokaj veliko količino srebra, ki je v manjši količini prisoten v svinčevi rudi. V takratno glavno kovnico na Dunaju so poslali 3.699 kg srebra, iz katerega so izdelali spominske srebrnike, » litijske tolarje «. Na prvi strani srebrnika je upodobljena takratna topilnica, vlak, cerkev sv. Nikolaja, hrib Sitarjevec in žičnica do topilnice. Na drugi strani kovanca je naziv rudnika s simboličnim napisom » prvi srebrni pogled «. Za konec pa so nas v rudniku postregli z okusnim toplim čajem, ki je vsakemu izmed nas prijal. Po ogledu smo pot nadaljevali do Zavrha, kjer se v zahodnem delu Posavskega hribovja nahaja Valvasorjev lovski dvorec. Prijazni domačini so nam razložili, da je Neudorf nekdanji lovski dvorec Janeza Vajkarda Valvazorja, kranjskega plemiča in polihistorja (zgodovinarja, topografa, geografa, kartografa, naravoslovca, tehnika), zbiratelja in založnika ter vojaka in poveljnika. Janez Vajkard Valvazor se je rodil leta 1641 v Ljubljani na Starem trgu št. 4, kjer je danes tudi spominska plošča (viri pričajo drugače, zato bo potrebno rojstno hišo iskati drugje). Sprva je študiral pri jezuitih, nato pa nadaljnjo izobrazbo iskal v tujini: v Salzburgu, Münchnu, Ingolstadt, Nürnbergu in Augsburgu. Kot vojaški poveljnik je sodeloval v boju proti Turkom, potoval po domovini in tujini ... Vse videno si je zapisal, izrisal v svoj dnevnik in na ta način » zabeležil vse, česar se je na popotovanjih naučil «. Začel je oblikovati svoje, kasneje izdano življenjsko delo. Zanimal se je predvsem za naravo in nenavadne pojave v njej. Leta 1672 se je oženil z Ano Rozino Grafenwegovo in kupil gradove Bogenšperk (Wagensberg), Črni potok (Schwarzenbach) in že takrat potrdil grad Litija (Lichtenberg). V njegovi lasti je bil tudi lovski dvorec Zavrh (Neudorf). Rodni grad Medija (Galleneck) pa je prešel v roke njegovega brata Karla. Leta 1689 je izšlo njegovo življenjsko delo SLAVA VOJVODINE KRANJSKE kot sad avtorjevih potovanj in raziskovanj. Valvazorju je prinesla slavo, a na žalost je njena izdaja zahtevala veliko denarja. Prodati je moral gradove, med njimi tudi Bogenšperk, hišo v Ljubljani ter svojo bogato knjižnico, ki jo je kupil zagrebški škof. Danes je to knjižno gradivo shranjeno v Narodno - univerzitetni knjižnici v Zagrebu. Grad Neudorf je bil poleg Gallenecka (Medije) tako rekoč drugi rodbinski sedež Valvasorjev. Kdaj natančno ga je mlajša rodbinska linija pridobila, iz ohranjenih arhivskih virov ni mogoče sklepati. Janez Vajkard Valvazor v Slavi Vojvodine Kranjske pravi: » Dieses Schloss ist schon / viel und lange Jahre / Valvasorisch gewesen «. (Ta grad je bil že veliko in dolgo let valvasorski). Zapuščinski inventar Adama Valvazorja iz leta 1625 vsebuje popis njegove zapuščine na Mediji, Zavrhu in v Ljubljani ter tri listine v zvezi z rodbino Valvazorjev, datirane na Zavrhu leta 1623. Naslednji Valvasor na Zavrhu je bil Janez Krstnik Valvasor. Po njegovi smrti 1650 je dvorec dobila vdova Regina Sidonija, za njo pa sin Adam Seifried, ki ga je zamenjal z otroki Janeza Herbarda za Medijo leta 1681. Zavrh je tako prišel pod upravo potomcev Janeza Krstnika (kasneje Herbardov), medtem ko je bila Medija pod Seifriedi. Kdaj je rodbinski naslov prišel na Janeza Vajkarda in njegovo rodbinsko vejo, ne vemo. Sam ga omenja v svojih delih, saj je nekaj časa na njem celo živel. Poleg tega ga je vnesel tudi v svoj plemiški grb, kjer lahko preberemo kratico: I.W.V.Z.G.V.N.W.L.V.S., kar pomeni: » Johann Weichhard Valvasor zu Gallenek und Neudorf, Wagensberg, Lichtenberg und Schwarzenbach «. (Janez Vajkard Valvazor z Medije in Zavrha, Bogenšperka, Litije in Črnega potoka). Gospodje z Zavrha so imeli poleg dvorca v lasti tudi mlin in mlinarja v Sopotu; domnevno pa je nekdo od gospodov dal zgraditi tudi žago za domačo uporabo. V petdesetih in šestdesetih letih 18. stoletja so vsa posestva Valvasorjev druga za drugim prehajala v tuje roke. Zavrh je leta 1753 od Jurija Seifrieda Valvazorja kupil Jožef Ernest Scharlich, od leta 1762 dalje pa je kot kupec imenovan Michelangelo Zois Edelstein. Leta 1870 so iz Francije v tedanjo Avstrijo pribežali samostanski bratje trapisti. Kupili so Zavrh ga preuredili v samostan in v prvem nadstropju iz grajske kapele naredili glavno kapelo. Ukvarjali so se s kmetijstvom in živinorejo. Ker pa ni bilo dobrih povezav s svetom, so grad prodali 1894 neki grofici. Iz gradu vodi tudi rov, ki naj bi se končal v Sopotu. Tega lahko deloma tudi vidimo v kleti današnjega » dvorca «. A završka vdova je leta 1901 grad in posest prodala. Hišo in gozd je kupil Franc Bostič, medtem ko so travnike in njive pokupili drugi posestniki. Nov gospodar Voje - Franc Bostič je razpadajoči grad obnovil in ohranil njegovo prvotno podobo. Za ohranitev tega pomembnega kulturnega spomenika se trudijo tudi današnji lastniki gradu, Bostiči, potomci nekdanjega Franca. Te predstavljajo že trije rodovi: Jože, njegov sin Jože ter zadnji lastnik Franc Bostič, ki je umrl leta 1999. Sedanja lastnica je ostala njegova žena Marta s sinom in hčerama. Med drugo svetovno vojno so bili prebivalci Zavrha izgnani v Nemčijo, v gradu pa so ustanovili nemško postojanko. Takrat naj bi pokradli dragocene grajske slike in sesuli kapelo. Ostal je le kip svetega Roka pri vratih. Po vojni so jo ponovno prevzeli Bostiči, ki se danes ukvarjajo s turistično dejavnostjo. Ogledali smo si ostanke rova v kleti, obnovljeno viteško in lovsko sobo. Prijazna lastnica nas je po ogledu pogostila s pecivom in sokom. Pot smo nadaljevali do Oglarske dežele, kjer so nam prijazni domačini v naravi pripravili okusen oglarski golaž. Po kosilu so nam predstavili oglarsko obrt. Razložili so nam, da je proizvodnja oglja v prazgodovini pomenila osnovo za pridobivanje kovin predvsem bakra, bron in železa. Bron je zlitina bakra in kositra. Baker je kovina, značilna skupaj z zlatom za bronasto dobo (okrog leta 4000 do 3000 pr. Kr.). Proizvodnja kovinskih predmetov je zapletena, vendar so metalurgijo, neodvisno drug od drugega, odkrili na več krajih. Oglarjenje je bilo osnovni izvor sredstev za balzamiranje trupel pomembnih oseb v egipčanski kulturi (3100 do 332 pr. Kr.). V času železne dobe (1200 do 500 pr. Kr.) se je razmahnila obdelava železa na Bližnjem vzhodu (okrog leta 1000 pr. Kr.) in pa razvoj keltske družbe v železnodobni Evropi z zmerno klimo. V tem času so hitreje krčili

gozdove zaradi nove tehnologije pridobivanja in obdelave železa ter pridobivanja obdelovalnih površin v kmetijstvu. Orožje, okrasje in pivsko posodje kažejo za ta čas visoko stopnjo spretnosti pri obdelavi kovin. Kelti so pridobivali veliko količino železa za izgradnjo za ta čas značilnih naselbin, imenovanih gradišča, saj so samo za povezovanje brun izdelali na stotine ton žebeljev. Ostanki takšnih gradišč so prisotni tudi blizu vasi Gradišče in Suhadole. Tudi kakovost obdelave železa je bila za tiste čase presenetljivo visoka. Značilne so tudi okorne lončene posode, pokrite z bleščečo grafitno plastjo. Pri nas v Sloveniji je bilo v tem času pomembno topilniško središče v okolici Vač pri Litiji, kjer so bile najdene znamenite situle. Zadnji antični sledovi železa na naših tleh so iz rimske dobe, nato pa vse do 14. stoletja nimamo nobenih večjih dokazov železarstva pri nas. Seveda lahko trdijo, da je oglje spremljalo človeške kulture tudi do srednjega veka, posebno v tiste kraje, kjer se je razvijalo rudarstvo in pridobivanje železa. Pri njih se je šele v dobi renesanse razmahnilo železarstvo, brez gozdov in obsežne proizvodnje oglja ga ne bi bilo. Z razvojem rudarstva in prometa, predvsem železniškega je premog začel nadomeščati oglje v metalurgiji, vendar ga predvsem v fužinarstvu ni nadomestil. V teh časih gozd ni imel take vrednosti kakor danes in je bilo oglje pomemben proizvod vse do 90 - ih let 19. stoletja, ko se je bukov les začel uporabljati tudi v tehnične namene in je dosegal boljšo ceno kot oglje. Ogljarjenje je doživelo največji razmah v 19. stoletju, ko se je močno razvilo fužinarstvo. Okrog leta 1848 se je tako največ oglja pridobivalo na Gorenjskem ter v Kočevskem Rogu, manj na Dolenjskem in majhne količine ne Notranjskem. Veliko so ga kuhali tudi v Trnovskem gozdu in ga vozili v rudnik živega srebra v Idriji. Ko so se razvili modernejši načini železarstva in povečale možnosti za prevoz hlodovine oziroma drv se je ogljarjenje močno zmanjšalo. Okoli leta 1930 je znašala letna proizvodnja oglja v Sloveniji samo še 28 - 30 tisoč ton, predvsem za izvoz. Po drugi svetovni vojni je bilo močno razširjeno na Dolenjskem, kjer se je ohranilo vse do danes. Ohranilo se je še drugod po Sloveniji (Škofjeloško hribovje, Pohorje, Trnovski gozd, Boč, Pokljuka ...) predvsem kot posebnost. Ostanki kopišč so v gozdovih po vsej Sloveniji. Pred sto leti so tehniko pridobivanja oglja v kopah v kraje na Dolah prinesli italijanski ogljarji. Po prvi svetovni vojni so začeli na področju Kuma, Podkuma, Dol in Gabrovke (Sveti Križ) močneje oglariti. V gozdovih so delali goloseke, poti ni bilo, spravilo je bilo konjsko. Les za kope so sortirali: prvovrstni je bil bukov les debeline 5 - 10 cm za t.i. « kanelo » oglje, prodajalo se je v železarne, drugovrstno so uporabljali kovači, tretjeverstno je bilo braško oglje, leskovo oglje. Oglje so vozili na železniški postaji Mirna in Velika Loka. Med drugo svetovno vojno ni bilo ogljarjenja, saj je večina ljudi bila izseljena v Nemčijo. Med drugo svetovno vojno je bil večji posek drevja le preseka, široka 100 m, med nemško in italijansko mejo. Domačini so se začeli vračati po koncu druge svetovne vojne. Julija 1945 po vojni se je nadaljevalo ogljarjenje še v večjem obsegu, saj so v teh letih z železniške postaje Mirna odpeljali tudi po 170 vagonov oglja, proizvedenega večinoma na tem območju. Na področju Gabrovke se je ogljarjenje končalo okoli leta 1950. Na Dolah se je nadaljevalo. Drugega dela razen kmetijstva in gozdarstva ni bilo, ker ni bilo tovarn. Po drugi svetovni vojni so se pojavili prvi gozdarji. Od leta 1945 do 1950 je obstajala gozdna milica. Leta 1950 so uvedli nadzor nad gozdovi in odkazilo (označitev dreves za posek), golosekov je bilo manj. Sekati so začeli tudi tehnični les listavcev. Precej so sekali tudi rdeči bor debeline 15 - 25 cm, ki se je uporabil v zasavskih rudnikih kot jamski les. Kvaliteten tehnični les listavcev pa se je prodajal v Rimske Toplice (stoli za Ameriko), Kopitarno Sevnica (kopita za čevlje), LIP Savinjska Celje, Stol Kamnik ... Žagale so žage na venecijankah na Sopotu in Bistrici. Poleg tehničnega lesa se je sekal tudi manj kvaliteten les za drva. Leta 1953 se začenjajo velika pogozdovanja (smreka, bor in macesen). Drevesnice so bile na Dolah, Loki pri Zidanem Mostu ... Pogozdovali so površine v bližini naselij, kjer je bilo steljarjenje in so bili gozdovi močno devastirani. Sprva je področje Dol in Gabrovke spadalo pod okraj Trbovlje. Leta 1962 pa se Dole in Gabrovka priključijo Kmetijsko gozdarski zvezi Litija. Leta 1963 pa se gozdarstvo odcepi in postane samostojno, organizirano v Gozdno - gospodarstvo Brežice. Danes je gozdarska služba organizirana v Zavodu za gozdove Slovenije. Oglje se je po vojni izvažalo predvsem v Italijo, med domačimi porabniki pa sta bila velika odjemalca ljubljanski Litostroj in strojna tovarna Trbovlje. V zadnjem času se oglje uporablja večinoma za pripravo jedi na žaru, manjše količine pa uporabljajo tudi v kemični industriji, gumarstvu (pnevmatike), pri spajkanji bakrene in pocinkane pločevine in za proizvodnjo specialnega jekla v železarstvu. Kvalitetno oglje uporabljajo umetniki za risanje. Ogljeni prah je nepogrešljiv kot tiskarsko barvilo za fotokopirne stroje in pri izdelavi samokopirnega papirja. Aktivno oglje ima absorpcijsko sposobnost, saj lahko vpije tudi do 60% vode in je tako uporabno za razne filtre pri čiščenju vode in plinov. Proizvodnja oglja se je v teh krajih ohranila do danes. Priprava kope in pridobivanje oglja na tradicionalni način je postopek, ki ga že vrsto let ohranjajo v Oglarski deželi. Pri ogljarjenju je za kasnejšo boljšo kvaliteto oglja oziroma enakomerno oglenitev kope pomembno pravilno izbrati mesto kopišča. Prostor za kopišče mora biti na ravnem na sredini malo dvignjen z naklonom približno 5%, da lahko s kopišča odteče voda in destilati. Pri ravnanju kopišča je pomembno, da oglar odstrani vse panje, korenine in kamenje. Velikost je odvisna predvsem od velikosti kop, ki jih bo oglar na tem mestu poogljeval. Za srednje veliko kopo mora imeti kopišče premer 10 metrov. Več je ravnega prostora lažje je delo ob kopišču. Za odvajanje meteorne vode oglar ob robu kopišča izkoplje jarek, da voda ne zamaka kope. Tla pod kopiščem ne smejo biti preveč zračna, zato so včasih pri izdelavi novega kopišča tla utrdil z nanosom ilovice. Nasuli so jo okrog 50 cm na debelo in jo potolkli s tolko, da je bilo dno kope čim manj oziroma enakomerno prepustno za zrak. Navadno so mesto kopišča izbrali v podožju parcele blizu vode, zato je bila dobra ureditev zelo

pomembna, saj je kroženje zraka ob potoku povečano. Idealno je oglariti na starem, že vdelanem kopišču, ki je v zavetrju. Danes imajo oglarji v večini kopišča blizu doma zaradi bližine elektrike in vode, za razvojem tehnologije spravila in prevoz lesa pa si z lahkoto les pripeljejo na dom. Lažje nadzirajo sam potek oglenitve, opravijo pakiranje in transport oglja. Kvaliteta oglja je odvisna najbolj od vrste lesa in njegovih lastnosti kot so; vlaga, starost, zdravost in oblika ter dimenzija lesa. Vsaka drevesna vrsta ima drugačno anatomsko zgradbo, kemično sestavo in maso, zato vsaka potrebuje tudi drugačno temperaturo, pri kateri ogljeni. Priporočljivo je poogljevati vsako vrsto lesa posebej, zlasti ločeno iglavce in listavce. Največjo temperaturo za poogljevanje potrebujejo nekateri mehki listavci. Tudi hitrost poogljevanja je pri različnih vrstah različna. Danes na tem območju proizvajajo oglje v glavnem iz lesa listavcev, delež iglavcev je zanemarljiv, saj ga običajno v manjših količinah kar primešajo k listavcem. Železarski obrati so nekdanj zahtevali oglje največ iz lesa iglavcev, ker je lažje od oglja listavcev. Včasih so oglje prevzemali in kupovali v prostorninskih merah, danes pa ga odkupujejo po teži, zato na Dolah največ oglja proizvedejo iz lesa trdih listavcev. Tudi les listavcev delijo na take, ki dajejo težko ali lahko oglje. Težko oglje dajejo: bukev, graden, cer, javorji, jeseni, jerebika, hruška, lesnika. Lažje oglje pa: jelša, breza, brest, topol, vrba, lipa, češnja. Po mnenju domačinov je najboljše oglje iz bukve, belega gabra, gradna in leske. Vlaga je pomembna zato, ker vpliva na hitrost oglenitve. Ko izpareva v notranjosti kope, povečuje kroženje zraka in s tem pospeši nepravilno oglenitev lesa. V predelu kope z več vlage les prehitro ogljeni in ga mora oglar dodajati. Oglje iz takega predela kope poka po radialni smeri in je zato drobnejše, specifično lažje, hitro se lomi in je že na pogled manj kvalitetno. Te slabe lastnosti se ob vlažnem lesu le še povečujejo. Tudi starost lesa vpliva na lastnost oglja. Oglje iz mladega lesa je boljše, težje in se ne drobi toliko kakor oglje iz starega lesa. Starejši in trhel les proizvede več plinov in tlaka v kopi zato je nadziranje kuhanja oglja zahtevnejše. Dimenzija in oblika lesa tudi vplivata na poogljevanje. Za proizvodnjo kakovostnega oglja uporabljajo oglarji pogosto drva v obliki kalanic in okroglic od debeline 2 cm naprej. Tanjša in krajša so drva, večja je temperatura pri poogljevanju, hitrejša in lažje je kuhanje oglja. Tako drva v obliki okroglic premera 2 do 8 cm in dolžine okrog 1,2 m dajejo oglje boljše kakovosti. To oglje oglarji imenujejo » kanela «. Drva oglarji najprej navozijo okrog kopišča, nato jih pričnejo zlagati. Za kuhanje so najbolj primerna zračno suha drva z okrog 20 do 25% vlage. Glede na način zlaganja poznamo stoječe kope, kjer les skladajo pokonci in ležeče kope, kjer zložijo drva vodoravno. Slednje so bile bolj v rabi v Severni Evropi in so služile za poogljevanje iglavcev. V njihovih krajih se je izoblikovalo zlaganje drv v pokončno kopo, podobno nemški metodi zlaganja, vendar domačini največkrat ne položijo lesa na izdelan pod, sestavljen iz enega sloja kalanic ali okroglic, postavljenih na zemljo v radialni smeri. Drva zložijo kar na zemljo, saj je polaganje poda zamudno delo, velikokrat pa se pod vdre in se zato kopa nekontrolirano seseda. Oblika kope mora biti podobna paraboloidu in zložena v čim bolj natančen krog, saj ovalnost povzroči nepravilno oglenitev in s tem slabšo kvaliteto oglja. Najpogosteje na tem območju postavljajo srednje velike kope, ki dajejo okrog 6 ton oglja. Oglarji na sredino kopišča najprej zabijejo tri, okrog 5 cm debele, ravne drogove, v obliki trikotnika s stranicami, dolgimi 25 do 35 cm. Te drogove imenujejo strženice. Oglarji največkrat za to uporabijo smrekove sušice, ki jih med sabo povežejo z obroči, spletenimi iz vej ter srobot, ali pa že imajo izdelane železne obroče za večkratno uporabo. Obroče navadno pritrdijo glede na dolžino drv, največkrat na višini 1 m in nato v enakih razdaljah navzgor proti vrhu kope. Pri krajšem lesu je razdalja med obroči krajša. Obroči služijo zato, da držijo strženice vsaksebi in da oglarji nanje naslanjajo drva, ko jih zlagajo. Tako vmes nastane prazen prostor, ki spominja na dimnik in ga imenujejo stržen. Na dno večina oglarjev položi dve trščici v obliki križa za srečo pri kuhanju oglja. Okoli stržena začnejo oglarji zlagati les v skladih tako, da nastanejo okrog kolobarji drv. Pri tem upoštevajo naslednja splošna pravila: les zlagajo čim bolj na gosto, debelejša polena zložijo v sredino kope, drobna pa navzven, vlažna drva zlagajo v zgornji sklad z debelejšim koncem, obrnjenim navzdol. Če lesa ne zlagajo dovolj gosto se pojavi med poleni prazen prostor skozi katerega lažje kroži zrak. Tako poteka oglenitev hitreje, pri višji temperaturi, hitrejša je tudi izsuševanje lesa, zato se les seseda in tako deformira obliko kope. Pri tem se hitro poveča tudi količina vodne pare in zračni tlak, kar lahko odvrže prsteni pokrov kope. Včasih se ti nastali plini vnamejo, zato oglarji pravijo, da kopa piha oziroma bruha. Debelejši les zlagajo v sredino zato, ker je pri strženu tudi najvišja temperatura in takšno zlaganje odgovarja razporedu temperatur v kopi. Na obodu tako zložijo tanjši les, ki deloma prepreči znižanje temperatur na obrobju kope. Vlažen les v kopi zlagajo v zgornji sklad, suh pa v spodnji zato, da se vlažnejša drva hitreje izsušijo. Največkrat oglarji postavljajo kope z dvema skladoma drv in na zgornjem skladu oblikujejo še glavo kope. Ta je sestavljena iz krajših drv oziroma ostankov prejšnje kope. Tu les ne presega dolžine 40 do 50 cm in ga zložijo v radialni smeri, nagnjenega proti strženu. Prvi sklad zložijo pod kotom okrog 75 stopinj, drugega pa malo bolj poševno zato, da pri osipanju kope z zemljo le - ta ostane na njej. Tako velja, da je položnejša kopa boljše od strme tudi zaradi nevarnosti, če se pojavijo vetrovi, ki na strmih kopah lahko odnesejo prsti in listnati pokrov. Navadno oglarji zložijo oba sklada drv naenkrat, saj gre tako delo hitreje od rok. Ploskev med obema skladoma imenujemo sklep, ploskev med zgornjim skladom in glavo pa ramena. Ko oglar odreže strženice na vrhu glave, je kopa zložena. Zloženo kopo morajo oglarji predhodno pripraviti za nanos zemlje oziroma tako imenovano črnjenje. V ta namen pred osutjem z zemljo kopo prekrijejo s smrekovimi vejicami, listjem, senom ali svežo travo. To plast oglarji imenujejo » grasa « ali srajca, pokrivanje pa » grasanje «. Plast mora biti debela približno 10 do 15 cm, tako da

prepreči sipanje prsti med drva. Ponavadi oglarji na tem območju do prvega sklada kopo obložijo s smrekovimi vejami, da kasneje lažje » grasajo « in zemljo ločijo od oglja. Če je tu sklad, v katerem je navadno največ oglja, prekrit z listjem ali senom, se pri razdiranju kope » grasa « ter zemlja preveč pomešata med oglje in je zato razdiranje zamudnejše. Nad prvim skladom pa najpogosteje les prekrijejo s senom ali listjem. Tako je kopa pripravljena za črnenje. Za pokrivanje kope je primerna čista humusna zemlja s čim manj ilovnatih delcev, ker se le - ti pri kuhanju oglja zaradi visokih temperatur sprimejo v kepice. Na tem mestu je zato večja možnost, da pride do vdora zraka v kopo. Najboljša je zemlja, pripeljana s starega kopišča, ki je že prežgana in pomešana z ogljenim prahom. Zemlja je pripravljena za nanos, ko ni ne prevlažna in ne presuha. Samo tako lahko ostane na kopi, saj jo oglarji nanesejo 10 do 15 cm na debelo. Pravijo, da mora biti plast debela za višino štirih prstov in iztegnjenega palca roke. Ta sloj preprečuje zunanjemu zraku pristop v notranjost, obenem pa zadržuje v notranjosti kope pline in vodne hlape, ki nastanejo pri kuhanju. Oglarji pričnejo z osipanjem kope v vznožju, kjer mora biti sloj prsti najdebelejši. Zemljo nato nanašajo hkrati v širino in višino kope ter jo obenem zbijajo. Ko osujejo kopo do višine prvega sklada po celem obodu, pričnejo s črnenjem drugega. Tu je nanos zemlje nekoliko tanjši. Proti glavi ja nanos prsti zopet nekaj debelejši. Ko je črnenje končano, postavijo na zemljo pokončno in prečno kalanice, ki drže prst in jo pritiskajo na drva. Te kalanice oglarji imenujejo » špire « in so med sabo oddaljene za dolžino drv, obenem služijo tudi za hojo okrog kope. Na drugem skladu postavijo kalanice le pokončno, prečno pa ne. Stržena ne zasipajo, zato je med pokrivanjem kope zaprt s pokrovom, ki je lahko navadna lesena deska ali pločevina in ga kasneje odstranijo. Nekateri oglarji uporabljajo namesto » špir « obroče, spletene iz srobot, ki jih namestijo na višini prvega sklada ter med glavo in drugim skladom. Na zgornji strani obročev nasujejo zemljo in si tako izdelajo oporo za hojo okrog kope. Višji obroč po ogleitvi kope v tem predelu umaknejo in služi za večkratno uporabo. Ravno tako storijo oglarji z drugim obročem. Pravijo, da obroča bolje zadržujeta prst in zmanjšata možnost, da kopa pihne oziroma bruha. Tako napravljena kopa je pripravljena za vžig. Pojem oglenitev predstavlja sam fizični in kemični proces pretvorbe lesa v oglje. Moramo ga ločiti od pojma poogljjevanje, ki obsega vse faze dela, od zažiganja do razdiranja oziroma tako imenovanega » štoranja « kope. Oglenitev ali karbonizacija poteka pri temperaturi 240 do 280 °C, ki se menja glede na vsebino, debelino ter kakovost lesa in ob omejenem pristopu zraka. Tako les ne gori, ampak ogljeni. Oglje je amorfna oblika ogljika oziroma nepravilna struktura grafita, ki je skupaj z diamantom glavna alotropska oblika ogljika. Lesno oglje definiramo s formulo C32H10O2 - sestavljeno je iz ogljika (80 do 90%), kisika in dušika (5 do 15%), vodika (2 do 4%), pepela (2 do 3%) in higroskopske vlage (5 do 10%). Ko oglje gori pod 1000 °K, se sprošča plin ogljikov dioksid, nad to temperaturo pa ogljikov monoksid. Oglje zadrži le polovico prostornine in eno četrtno mase lesa, vendar pa ima dvakrat večjo kurilno vrednost (okrog 1,67 kJ). Vzrok za to je v zmanjševanju vlažnosti in kemičnih spremembah, ki povzročajo izgubo plinastih in tekočih destilatov. Iz 5 kg lesa odteče ali izhlapi pri kuhanju oglja 4 kg raznih destilatov, ostane le 1 kg oglja. Teža oglja je zelo različna in je odvisna od vrste in kakovosti lesa, od načina kuhanja, stopnje vlage, vremena, itd. pri eni in isti kopi najdemo navadno za 1 prostorninski meter oglja teže od 180 do 240 kg. Teža oglja raste od strženine proti obodu kope. En prostorninski meter bukovih oglarskih drv daje okoli 100 kg oglja. Za en desetonski vagon oglja je potrebno 100 prostorninskih metrov bukovih drv. Sredino kope, dno stržena in plast okoli 10 cm ob njem proti vrhu oglarji zažgejo. Ta predel v kopi imenujejo ognjišče. Tu se kasneje pri kuhanju razvijejo temperature prek 280 °C in oglje iz tega predela imenujejo prežgano oglje ali strženina. Tako oglje je precej drobno in nekvalitetno. Oglarji ga imenujejo tudi » braška «. Kopo zažigajo z vrha tako, da na dno vržejo nekaj trsk, nanje žerjavico. Tako opravilo po stari navadi opravi ženska, ki se z žerjavico v vedru povzpne do stržena. Vanj strese eno do dve lopati žarečih ogorkov. Ko se ogenj razgori in se iz odprtega stržena začne dvigovati beli dim je kopa prižgana. Naloga oglarja je, da ogenj iz dna ognjišča dvigne na vrh kope tako, da se oglenitev prične v glavi. V ta namen tukajšnji oglarji stržen napolnijo do vrha z drobnim lesom, dolgim od 8 do 10 cm, ki ga imenujejo » budlovci «. To je les iz bukovih ali smrekovih vej, leske, dodajo pa tudi strženino. Tako kopo segrevajo in hkrati dvigujejo ogenj ob strženu navzgor. Vsake dve do tri ure dodajo v stržen po dva koša » budlovcev « toliko časa, da je stržen napolnjen z njihovimi ogorki vse do vrha. Oglar to ugotovi z žokanjem s palico, ki jo kasneje uporablja tudi za napravljanje dimnic. Pri segrevanju kope odprtino stržena zapirajo ali pa tudi ne. Zanimivo je tudi, da ob tem opravilu ne izdelajo tako imenovanih zračnic, to so luknje v vznožju kope, zato v ognjišču ne gori, ampak tli. Temperatura v kopi se viša in drva se suše. Para, dim in plini se nabirajo na notranji strani pokrova, v glavi in prst se začne solziti. Ko je kopa dovolj segreta in glava postane mehka, stržen zaprejo z desko in prstjo. Kopa je pripravljena za proces oglenitve, ko les ne gori niti ne tli. Ta faza zažiganja kope traja 1 dan do 3 dni, odvisno od vlažnosti in debeline lesa ter velikosti kope. Po treh dneh oglar, na najnižjem delu kopišča, v vznožju, kopo odpre le toliko, da iz nje iztečejo destilati. Na začetku v glavi in nato vse do vznožja kope, oglar uravnava oglenitev z napravljanjem lukenj za odvajanje dima, tako imenovanimi dimnicami. Naredi jih z luknjačem na prstenem pokrovu, pri tem pa poskuša zadeti med dve poleni, da bolje vleče. Za to opravilo ponavadi uporablja smrekovo sušico s premerom okrog 3 do 5 cm, oglarji pa ji rečejo » bukavnk «. Oglenitev se prične takrat, ko oglarju hrešči pod nogami, ko stopa po glavi kope. Tedaj je čas, da naredi prve dimnice in to med ramenom in glavo. Oglenitev se z vrha kope širi proti vznožju. Dimnice so med seboj oddaljene 15 do 30 cm, odvisno od količine in vrste lesa. Dimnice morajo biti

približno na isti višini, proti vznožju kope pa vse gostejše. Oglenitev sprva poteka počasi in oprezno. To oglar spozna po barvi dima, ki je v začetku belkast, ker je v njem veliko vodne pare. Pozneje postane siv, kar pomeni, da se je proces oglenitve začel. Rjavkasto rumen dim, ki je zelo gost, nakaže, da je proces v najbolj intenzivni fazi, modrikast pa, da se bliža koncu. Končno postane dim svetel ali prozoren, kar je znak, da je oglenitev v tem območju končana. Oglar v tem trenutku dimnice zapre in jih prestavi eno vrsto nižje. Razdalja med vrstami je polovica višine sklada, tako da odvajanje plinov poteka po najkrajši poti navzven in ne pridejo v stik niti z ogljem niti z lesom. Če se les napoji s temi plini, je oglenitev počasnejša in tudi oglje je slabše kvalitete. V tej fazi se oglenitve ne da več ustaviti. Kdaj proces prehaja iz ene plasti v drugo, oglar spozna po deformacijah kope, ki se seseda. Ponavadi kopa ne ogleni enakomerno, saj v sredini pri strženu poteka kuhanje 40 do 60 cm nižje kot v ostalih predelih. Lahko rečemo, da se oglenitev širi v obliki stožca, obrnjenega navzdol. V ognjišču poteka, po segrevanju kope, še oglenitev z vrha proti dnu stržena, zato je tu oglje prežgano. V nekaterih delih kope se pogosto zgodi, da les neenakomerno oziroma prehitro ogleni. Na takem mestu nastane jama. Oglar mora biti na to pozoren in ponavadi na tem mestu dimnice zapre. Na nasprotni strani pa pod dimnicami naredi zračnico, da se oglenitev izravna na isto višino. Pred tem mora kopo na mestu, kjer je jama, odkriti in jo izpopolniti z lesom ter jo ponovno neprodušno pokriti z zemljo. To opravilo oglarji imenujejo » bokanje«. V ta namen uporabljajo ostanke prejšnjih kop ali drva, ki morajo biti suha. Tukaj nastane oglje slabše kvalitete. Do prehitre oglenitve pride zaradi pojava nenadnih vetrov, nepravilnega kopišča, slabo zloženih drv in vremenskih razmer, kot so deževni nalivi in hud mraz. Dogodi se tudi to, da se v pasu oglenitve zemlja zelo segreje in postane sipka. Prst se vsipa med kuhano oglje in na pokrovu tako nastanejo odprtine. Te luknje oglar kar najhitreje pokrije in neprodušno zapre, da ne nastane prepah, ki oglje vname. Zemlja lahko zasiplje še nezoglenela drva v vznožju kope tako, da kasneje nastanejo nezogleneli ogorki, ki jim oglarji rečejo » kurabini«. V primeru, da je dimnic premalo ali pa so postavljene prenizko, se zopet lahko v glavi kope, na notranji strani, naberejo plini in vodna para. Zaradi njihove napetosti lahko dvigne prsteni pokrov, ki ga mora oglar čim prej nadomestiti, saj se pri tem poveča temperatura v kopi in se oglje prežge. Izkušen oglar zna tak pojav predvideti in z dodajanjem števila dimnic na pravih mestih prepreči tako imenovano pihanje kope. Kuhanje je proti vznožju vse bolj hitro, zato mora oglar imeti veliko izkušenj. Zadnje dimnice tako naredi na sredini med prvim skladom in tlemi. Ko prične iz njih prihajati svetel dim, je kopa kuhana. Oglar nato zapre vse odprtine in tako pusti kopo stati, da se ohladi. Potek oglenitve od zažiganja do razdiranja kope vzame oglarju večino časa, saj pri srednje veliki kopi traja poogljjevanje okrog štirinajst dni do tri tedne. Kopa po končanem kuhanju stoji vsaj dva dni, da se ohladi. V ta namen oglarji kopo, takoj po končani oglenitvi, očistijo. To opravilo, ko s kope z grebljico previdno odstranijo plast prsti v progah, jo prečistijo in ohladijo ter jo hitro vrnejo nazaj. Tako se pomikajo okrog in okrog kope. Prst na koncu še zgladijo. Cilj je zadržati vsak žar v kopi in oglje ohladiti, da se pri razdiranju kope ne vname. Pri razdiranju ali » štoranju« so prisotni vsaj trije oglarji. Pričnejo s strani, v progah, širokih 3 do 4 m ob vznožju in pa do 1 m v globino kope proti strženu. Najprej z grebljico odstranijo prst, nato pa oglar z motiko ali kljuko, ki jo imenuje » šturakl«, vleče oglje ven in ga meče na kup. Drug oglar ga dobro očisti prsti in ga z oglarskimi vilami nosi na rob kopišča. Tretji oglar je pripravljen, da pogasi še žareče oglje, da se ne vname. V ta namen uporablja vodo, kar pa ni dobro, saj se oglje napoji z vlago in je tako nekvalitetno. Zato si mora oglar vzeti več časa za » štoranje«, da žareče oglje pogasi s prstjo. Ko oglarji v tem predelu kope končajo, progno pokrijejo nazaj z zemljo. Tako je oglje ves čas pokrito in ga v primeru slabega vremena ne pokvari dež. Nato se pomikajo okrog in okrog kope. Na samem koncu razdrejo kopo okrog ognjišča, strženino pa ločijo od ostalega oglja, ki se nahaja vse okrog roba kopišča. Tu ostane toliko časa, da se popolnoma ohladi. Srednje veliko kopo oglarji razdrejo v enem dnevu. Ohlajeno oglje pogosto spravijo v večje papirnate vreče (15 do 17 kg) in ga zložijo v pokrit in suh prostor. Največkrat je to kar pod kozolcem. Po želji kupca oglje tudi preložijo v manjše 10 ali 3 - kilogramske vreče. Oglar za pripravo lesa, transport do kopišča, zlaganje kope in kuhanje oglja do razdiranja porabi pri povprečno veliki kopi okrog 43 dni. Pri večjih kopah, ki dajejo 8 ton oglja, pa okrog 47 dni. To opravlja v večini sam z družino, le pri črnenju si oglarji med sabo tudi pomagajo. Trije do štirje hkrati se razporedijo okrog kope in pričnejo nametavati zemljo. Delo je tako hitrejše in lažje in tudi kvaliteta nanosa prsti je boljša, da je pri samem kuhanju manj težav. Tudi pri razdiranju kope je delo skupinsko. Skupino največkrat sestavljajo trije do štirje oglarji in povprečno veliko kopo v enem dnevu tudi razdrejo. Če je kopa velika 8 ton ali več, pa porabijo dva dni. Oglje se v enem dnevu oziroma čez noč ohladi in je naslednji dan pripravljeno za polnjenje vreč. Ob polnjenju tri kilogramskih vrečk pripravijo za prodajo okrog 2 toni oglja na dan. Polnjenje v običajno velike vreče (15 do 17 kg) traja en dan. Ob slabem vremenu oglje naložijo na traktorsko prikolico in pakiranje nadaljujejo pod streho. Taka priprava oglja za prodajo, od razdiranja kope, hlajenja oglja in pakiranja, traja pri 6 - tonski kopi okrog 3 do 4 dni, pri 8 - tonski pa 5 do 6 dni. Dobro razporeženi smo se odpravili še do Kmečkega turizma Pr'Krjan - Jože in Majda Povše, ki se nahaja v vasi Dobovica v neposredni bližini Dol. Vas Dobovica v objemu neokrnjene narave ponuja na svojih 707 metrih nadmorske višine razgled na slovenske gore, vse tja do Triglava na eni strani ter Dolenjske na drugi. Pristnost in prijaznost tukajšnjih domačinov nikogar ne pustita ravnodušnega, saj so naši skupini donirali burgerje in sokove. Po okrepčilu smo se poslovili od prijaznih domačinov in pot nadaljevali proti domu.

Pripravila:
Vanda Hrovatin

predsednik
Jernej Kocjančič

Društvo SONČEK ZGORNJE GORENJSKE je vpisan v register društev, ki ga vodi Upravna enota Jesenice / zaporedna številka : 168 / matična številka : 1173162 / šifra dejavnosti : 94.991 / davčna številka : 52760545 / E - pošta: soncek@telesat.si naslov: Cesta maršala Tita 65 Jesenice 4270 / telefon : 051 604 - 789 / TRR: 03186 - 1000368041 / Odločba MDDSZ o vpisu v register invalidskih organizacij številka : IO - 017/01